

др Димитрије Продановић,
виши научни сарадник Института друштвених наука у Београду

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ О ПРАВУ

1. Када се говори о Марковићевом схватању права свакако одмах треба поменути чињеницу да није у питању правни теоретичар или правни практичар, већ човек који се борио за реорганизацију српског друштва на начелима социјалистичке демократије, тј. истовремено економске и политичке, односно на начелима пуног народног суверенитета и самоуправе. Из тога разлога је и разумљиво што се у конкретизацији и разради поменутих начела нужно морао осврнути и на питања природе и функције права као најважнијег инструмента за регулисање друштвених односа. Исто тако, чињеница што није био ни правни теоретичар који би учинио покушај систематског решавања питања правне теорије, нити правни практичар који би решавао проблеме свакодневне праксе, проузроковала је да се у Марковићевим радовима може наћи мало систематских излагања о праву и правним институтима и институцијама. У питању су, у ствари, узгредни осврти у чланцима приликом решавања појединих проблема у вези с конкретним предлозима за реорганизацију српског друштва и државе или, пак, разматрања у већим радовима који имају карактер социолошких студија односно студија из области политичке економије, којом се он иначе у значајној мери бавио. Може се чак рећи да су њега у својству друштвеног реформатора преваходно интересовали проблеми политичке економије од чијег је решавања очекивао највећи допринос остваривању циљева за које се борио. Схватајући, дакле, значај односа који произлазе из својине као економске категорије, јасно је што је облицима права својине придавао прворазредан значај. Штавише, за њега „ово најважније и прво право човеково основ је свима осталим правима“⁽¹⁾, те стога и његово целокупно разматрање питања права своди се у основи на решавање питања права својине и с тим у вези одговарајуће друштвене организације.

2. На питање права, или боље рећи права својине, Марковић се први пут шире осврће на почетку свога рада у чланку *Реални правац у науци и животу*. Том приликом он узрок настанка својине, односно права сво-

(1) Светозар Марковић, *Реални правац у науци и животу*, Сабрани списи, књ. I, Београд, 1960, стр. 351.

јине, види у човековој потреби за присвајањем предмета спољњег света ради свог биолошког одржања, услед чега између човека и присвојеног предмета настаје однос власти односно право својине. „Ако човек хоће неке предмете да употреби искључиво за своју личну употребу, каже Марковић, он мора тежити да њима завлада. Ова владавина, овај одношај између човековог организма и предмета којим се завлабује називље се право“(2). Ова власт, међутим, не мора се односити само на делове мртве или живе природе као код права својине, већ може имати и карактер неког овлашћења, као „на пр. право на рад у Француској револуцији“(3), али у сваком случају право у оваквом значењу има карактер појединачног права које се везује искључиво за човекову личност.

Задобијање појединачног права својине, како га Марковић овде схвата, врши се у почетку у друштвима првобитне заједнице фактичким и често насилним путем, што је неминовно морало изазивати сукобе, те се стога јавила потреба да се ова појединачна права утврде нечим независним од њихових носилаца. Одређивање ових појединачних права чланова друштва вршило се у бескласним племенским друштвима првобитне заједнице неком врстом правних обичаја, а у друштвима са државом, у ствари, класним друштвима — државним законима. Марковић сада појму права даје и један шири смисао, тј. општег правила о понашању, при чему битну разлику између обичаја и закона види у томе што су обичаји представљали неку врсту општеусвојеног „друштвеног уговора“ правног карактера, а закони прописе донете од стране само једног дела друштва, али обавезних за све његове чланове.

Међутим, иако обичаји првобитне племенске заједнице представљају израз опште воље, и они као и државни закони садрже у себи елемент неслободе јер се сваки поједини члан друштва „покорава примљеном обичају, не знајући ни сам како је тај обичај настао“(4). С обзиром на овај елемент неслободе, који садрже како обичаји племенских друштава тако и закони у друштвима са државом, увек постоји могућност да се појединци који су незадовољни својим појединачним правима боре против „законитог поретка“. Из те борбе је поникао појам равноправности као „најсавршенији појам до кога се развија идеја права“(5), односно „најсавршенији појам на коме се може основати друштвени поредак“(6). Међутим, равноправност у смислу унапред утврђених прецизних и непроменљивих права сваког појединца представљала би велико и недопустиво ограничење човекове слободе, која после материјалних предмета потребних за одржавање живота представља за човека највећу вредност. У ствари, у основи свега овога налази се стални сукоб између човекове тежње за присвајањем, која доводи до настанка права својине, и истовремене тежње за неограниченом слободом — које обе ничу „из егоистичног осећања човековог“(7).

Решење ове дихотомије између права и слободе Марковић види у стварању таквих друштвених услова у којима би се појединачно право

(2) *Ibid.*, стр. 335—336. У прилог оваквог схватања Марковић наводи и етимолошко порекло речи право и каже: „Ваља, само упоредити: право, дроит, Rech, jus и глаголе: управљати (руски: правит), diriger, richten jubere — вид.: Наука о чловеческом обичајственом Д. Ганке“ (*ibid.*, стр. 336).

(3) *Ibid.*, стр. 350.

(4) *Ibid.*, стр. 347.

(5) *Ibid.*, стр. 348.

(6) *Ibid.*, стр. 349.

(7) *Ibid.*, стр. 349

својине стицало искључиво личним радом сваког појединца, при чему за моменат не даје и практично решење организације таквог друштва, али ипак сматра да ће у томе поред човекове егоистичне тежње за присвајањем и истовремене тежње за неограниченом слободом, значајну улогу може имати и човеково осећање моралности односно алтруизма. Према његовом мишљењу, оваква тенденција се већ осећа и у његово време јер се „свуда јасно показује онај пут који води потпуној равноправности и слободи, што се може остварити само у новом друштву на новом правном темељу“⁽⁸⁾.

Извесну даљу разраду односно допуњу ових својих схватања о праву својине, односно праву уопште и одговарајућој друштвеној организацији, Марковић је пред крај свог радног века и живота дао у чланку *Социјализам или друштвено питање* приликом полемике с Владимиром Јовановићем. Позивајући се на рад Ц.С. Мила *Основи политичке економије* и Дирињгов *Курс народне и социјалне економије*, он се најпре осврће на питање права својине. Задржавајући своје приказано схватање да је основ овог права при његовом настанку био „прост факт: заваљивање“, сада закључује да то „још никако није „право“ — бар не у оном смислу у ком ту реч узимљу научењаци“⁽⁹⁾. Он сада сматра да из чињенице присвајања може настати право својине само тада када је свим члановима друштва омогућено стицање оваквог права личним радом под једнаким условима. А то никако није случај у друштву с приватном својином на средствима за производњу јер је у оваквом друштву велика већина његових чланова принуђена да ради за друге, те стога рад не може бити основ стицања права својине. Једино у социјалистичком друштву са друштвеном својином на средствима за производњу, тј. кад ова средства постану „заједничка својина и кад сваки има право да се њима користи под условима које друштво одређује једнаким законом за све“⁽¹⁰⁾, били би створени услови за стицање права својине личним радом, а тиме и за максималну равноправност и слободу сваког појединца.

3. У светлости изложених схватања о праву својине односно праву уопште, Марковић критички оцењује и друштвену стварност у Србији његовог времена и у својим радовима се залаже за реорганизацију српског друштва на социјалистичким начелима, што значи и увођење друштвене својине на средствима за производњу. С тим у вези треба поменути и његове предлоге за подруштвљавање средстава за производњу путем задругарства, у чему, разумљиво, није могао успети јер је капиталистички начин производње незадрживо продирао у Србију и овакве предлоге чинио неостваривим.

Када се говори о Марковићевом схватању права, међутим, треба имати у виду и то да се он поред превасходног бављења правом својине осврће и на питање правних аката, њихов карактер и улогу. Он то чини нарочито у радовима у којима се критички осврће на устројство српске државе, њене органе и институције и с тим у вези најпре треба поменути његово схватање устава. Он, наиме, правилно схвата устав у формалноправном смислу као акт којим „треба да се изрекну основна

(8) *Ibid.*, стр. 360.

(9) Светозар Марковић, *Социјализам или друштвено питање*, Сабрани списи, књ. IV, Београд, 1965, стр. 364.

(10) *Ibid.*, стр. 367.

начела према којима се морају издавати закони“(11), при чему прави разлику између постојећих устава европских држава и устава у Србији у погледу њихове природе. Увиђајући јасно да су у европским државама уставни настали као резултат класног компромиса у борби између феудалаца и буржоазије изводи закључак да су они „уговори између владе и народа“(12), док у Србији, у којој после устанка није била јасно изражена класна диференцијација иако је постојала али је он није узимао довољно у обзир, сматра да „немамо никакве 'владајуће класе' да с њом правимо уговоре“(13). Сходно томе, устав би овде морао бити акт којим суверени српски народ као јединствен и једини субјект „одређује основна права сваког члана државе као и права кнежева“(14), односно „основни закон који одређује одношаје појединих грађана спрема целог народа“(15). У духу оваквог схватања он подвргава оштрој и детаљној критици тзв. Намеснички устав од 1869. и решава питање уставотворне власти, но у погледу вршења ове власти не захтева примену начела непосредне демократије као код законодавства. У овом случају он се задовољава применом представничког система оличеног у уставотворној „великој народној скупштини“, која једино има „право да прави устав“ односно да „реорганише из основа цео склоп државни који је уставом утврђен“(16). У складу са оваквим схватањем свакако је и захтев да устав важи и без потписа владоца, као и то да за време заседања ове скупштине војска њој буде потчињена и по доношењу устава закуне се да ће га бранити. Свему овоме може се додати и захтев да овлашћење за давање предлога за измену устава имају „редовне“ скупштине односно изврстан број среских скупштина.

Што се тиче закона као правног акта, већ је поменуто да је Марковић правилно запазио његов класни карактер као општег правила о понашању које у друштвима са државом доноси мањина, тј. владајућа класа. Иако његову садржину и промене сувише везује за човека и његову природу, он истовремено правилно истиче потребу да закони „ваља да изражавају оне појмове о праву које народ одиста исповеда“(17), односно да буду „израз народних правних појмова“(18). Из тога разлога јасно је што је био против рецепције страног законодавства, у конкретном случају руског, за које је сматрао да се њиме инспирисао српски законодавац, а које није одговарало српском друштву.

На садржај закона може, према Марковићевом мишљењу, да има позитиван утицај човеково морално осећање и тада они играју позитивну улогу, али исто тако могу вршити и негативан утицај онда када их припадници потлачене класе усред дуге примене прихватају и примењују без поговора, иако не одговарају њиховим интересима. Уколико се, пак, закони доносе у свесној намери да се њима одузму или ограниче постојећа права народа, „дужност је и врлина сваког појединачног човека гази-

(11) *Ibid.*, стр. 172.

(12) Светозар Марковић, *Мудрости „Јединства“*, Сабрани списи, књ. II, Београд, 1965, стр. 341.

(13) *Ibid.*, стр. 342.

(14) Светозар Марковић, *Крагујевац, 28. новембра*, Сабрани списи, књ. III, Београд, 1965, стр. 263.

(15) *Мудрост „Јединство“*, стр. 342.

(16) Светозар Марковић, *Народна скупштина*, Сабрани списи, књ. IV, стр. 93.

(17) Светозар Марковић, *Србија на Истоку*, Сабрани списи књ. III, стр. 183.

(18) Светозар Марковић, *Зеленаши и законски предлог о шест дана орања земље*, Сабрани списи, књ. III, стр. 272.

ти и рушити те законе свим средствима⁽¹⁹⁾, што значи да Марковић оцену друштвене вредности односно функције закона свакако у духу свог схватања народног суверенитета препушта слободној оцени појединаца.

Марковић је иначе био неповерљив према писаним законима сматрајући да је с њима повезано стварање правосудног система као дела целокупног бирократског система. Због тога је он био заговорник доношења закона непосредно од стране народа, као што је то било у старом Риму, односно применом референдума као у Швајцарској, али прихвата и законодавство путем представничких тела под условом да ова буду састављена применом пропорционалног изборног система. Такође сматра да би и у Србији требало да дође до радикалног преображаја у законодавству изменама у погледу састава и рада скупштине како би она постала „право народно представништво”. За то би било потребно да чланови народне скупштине буду изабрани на општим и непосредним изборима уз обавезу полагања рачуна бирачима о своме раду, да среске скупштине имају посебна овлашћења у погледу законодавне делатности, а овлашћење на законодавну иницијативу да имају било скупштина у целини, било њени чланови.

4. Ако се после овог кратког излагања Марковићевих погледа на право жели дати неки општи закључак, мислимо да се може рећи да Марковић проблем права решава превасходно као проблем обезбеђивања услова за равноправно коришћење друштвених материјалних вредности од стране свих чланова друштва односно успостављања једнаких могућности за опстанак сваког појединца. Стога су скоро сва његова теоријска разматрања у погледу функције права усмерена на тражење таквих облика права својине који ће омогућити хармоничан однос између друштвене и приватне односно личне својине, а тиме и максималну равноправност за све припаднике једног друштва без обзира на његову величину. У погледу, пак, природе права Марковић, полазећи од својих општих филозофских и социолошких схватања и ову природу схвата у духу неке врсте антрополошког материјализма као сталног пратиоца човекове личности без обзира на друштвено-економско и политичко уређење, али истовремено јасно увиђа и класну природу права у држави односно неklasну природу општеусвојених обичаја првобитне заједнице иако и њих назива правним и убрјаја у право.

На формирање оваквих Марковићевих погледа како на функцију тако и на природу права несумњиво се осећа утицај Дириновог схватања својине, идеје Ц.С. Мила о природи слободе — и у погледу овог другог нарочито Руса Глинке о сталној борби између права и слободе. Не мање значајан је и утицај Чернишевског са поимањем права као инструмента за регулисање сукоба међу појединцима у вези с њиховом тежњом за задовољење свакодневних потреба. Међутим, познајући такође и Марксово учење, Марковић делимично уноси и елементе марксизма у нашу правну теорију, али с обзиром на претежан утицај осталих поменутих аутора његови теоријски погледи на право не би могли имати неко значајније место у нашој правној теорији. Насупрот томе, његово схватање функције и природе правних аката као инструмента за примену права у знатној мери су блиска нашим савременим правним схватањима. Његова критика устава у Србији, као и критичка анализа законодавства и за-

(19) Светозар Марковић, *Крагујевац, 16. децембра*, Сабрани списи, књ. III, стр. 274.

конодавне праксе, показују добро познавање разматраних проблема и знатан степен реалности. Сва решења која је том приликом дао у основи се заснивају на начелу народног суверенитета и треба да послуже остварењу максималне равноправности и слободе сваког члана друштва као крајњег циља за који се борио и путем права. У том погледу нека од ових решења могу да послуже као корисна инспирација и за решавање проблема нашег савременог друштва.

dr Dimitrije Prodanović,
senior research associate of the Institute of
Social Sciences in Belgrade

SVETOZAR MARKOVIĆ ON LAW

Summary

Svetozar Marković treated the problems of law while elaborating the problem of ownership, since he considered that just settling of that problem was needed for the realization of complete equality and freedom for every member of society, namely for the final goal he fought for by means of law too. Therefore he elaborates the law in his analyses predominantly as the right of ownership. He defines that right primarily as the power of man over the object which is appropriated in order to maintain biological existence, namely as the authority of some other kind. After that he required that this right be created only under the equal conditions for everybody. However, he considers law also as a rule of social behaviour, which is the case in the primeval community where there were generally accepted customs, but also in the form of law (statute) in the state where it is enacted only by a minor part of society. In both cases the reason for creating both the customs and the laws (statutes) amounts to the need for regulating the conflicts emanating out of the realization of individual strivings for appropriating, as well as out of conflict caused through satisfying of these strivings, where the inborn egoistic aspiration of man for unlimited freedom is also important. Since, however, both the customs and the law contain the elements of limitation of freedom, this dichotomy between law and freedom is possible to settle up only in a socialist society with social ownership over the means of production, and with acquiring of individual right of ownership exclusively by one's own work. In such a way the final goal would be realized of Svetozar Marković, i.e. social reformation, namely the greatest equality and freedom for every member of society.

One can say that Marković was mostly influenced, as far as his theoretical conceptions on the function and nature of law were concerned, by Dühring, J. S. Mill, Glänka and Tchernishevsky. These conceptions, namely, are based on some kind of anthropological materialism; since they see in law predominantly the follower of man, regardless of socio-economic and political order. To some degree Marković's views on law are influenced by Marx too, since he clearly remarked the class character of law. However, and in spite of that, his viewpoints on law, due to predominant influence of the above mentioned authors, could not have a significant place in Yugo-

slav legal theory. On the other hand, his conception of the nature and function of legal acts as instruments for the implementation of law, and more particularly in relation to the constitution and laws (statutes) in Serbia of his time, contains the elements which are to quite a degree close to the conceptions of contemporary Yugoslav legal theory, so that they amount to permanent value within the framework of his entire work.

dr Dimitrije Prodanović,
collaborateur scientifique supérieur à L'Institut
des science. sociales à Belgrade

SVETOZAR MARKOVIĆ SUR LE DROIT

Résumé

Svetozar Marković se décide à résoudre les problèmes du droit, en résolvant le problème de la propriété, car il estimait que c'était de la solution équitable de ce problème que dépendait la réalisation de l'égalité et liberté maximale de chaque membre de la société, c'est à dire de l'objectif définitif pour lequel il a lutté de même par le truchement du droit. C'est pour cette raison que dans ses analyses théoriques, il observe le droit surtout comme droit de propriété, et il définit d'abord ce droit comme pouvoir de l'homme sur un objet qu'il s'est approprié pour des raisons de continuité biologique, c'est à dire comme procuration d'un autre genre, pour que plus tard l'établissement de ce droit exige que l'appropriation se fasse dans des conditions qui seraient les mêmes pour tous. Cependant, dans le droit il voit aussi une règle sociale de comportement dans la communauté primitive sous forme de coutumes juridiques généralement adoptées et dans l'état sous forme de lois apportées seulement par une petite partie de la société. Dans les deux cas, la raison pour introduire tant les coutumes que les lois est le besoin de régler les conflits qui arrivent lors de la réalisation des aspirations individuelles d'appropriation, ainsi qu'à cause du conflit provoqué par la satisfaction de ces aspirations et de l'aspiration égoïste innée de l'homme, à une liberté illimitée. Cependant, puisque les coutumes et le droit contiennent l'élément de non liberté, il est possible de résoudre cette dichotomie entre le droit et la liberté uniquement dans une société socialiste avec la propriété sociale des moyens de production et avec l'acquisition du droit individuel de propriété uniquement par le travail personnel. C'est ainsi que serait réalisé l'objectif définitif de la lutte de Marković pour la réforme sociale, c'est à dire l'égalité et la liberté maximale de chaque membre de la société.

On peut dire que ce sont Diring, Dr S. Mil, Glinka et Tchernichevski qui ont le plus influencé la formation de ces vues théoriques de Marković tant sur la fonction que sur la nature du droit, pour lesquelles on peut dire qu'elles se basent sur une sorte de matérialisme anthropologique car avant tout elles voient dans le droit un compagnon permanent de l'homme sans égard au système socio-économique et politique dans lequel il vit. On sent dans la manière de voir le droit de Marković, en certaine mesure, de même l'influence de Marx car il a remarqué nettement la nature de

classe dans le droit, mais malgré cela à cause de l'influence dominante des autres auteurs déjà cités, ces points de vue théoriques sur le droit ne pourraient avoir, une place plus importante dans notre théorie juridique. Par contre, sa conception de la nature et de la fonction des actes juridiques et tant qu'instruments d'application du droit surtout en ce qui concerne la constitution et les lois en Serbie de son époque, contiennent des éléments, sensiblement proches des conceptions de notre théorie juridique contemporaine et présentent ainsi une valeur plus durable dans le cadre de toute sa doctrine.